

MARIA-MERCÈ MARÇAL I LLUÏSA JULIÀ

En dansa obliqua de miralls. *Pauline M. Tarn (Renée Vivien), Caterina Albert (Víctor Català) i Maria-Antònia Salvà*¹

A primer cop de vista, la vida breu, vertiginosament intensa, trasbalsada i cosmopolita de Pauline Mary Tarn (literàriament Renée Vivien) sembla no tenir res a veure amb les llargues vides discretes, "sense biografia" s'ha dit, sedentàries i quasi enclaustrades --a l'Escala o a Lluçmajor-- de les autores catalanes: Caterina Albert (Víctor Català) i Maria-Antònia Salvà. Així i tot, la vida privada de les tres escriptores ha estat motiu d'escàndol --en el cas de Renée Vivien-- o de rumors i de judicis d'heterodòxia que tenen com a punt de partença l'haver-se mantingut al marge de la vida convencionalment assignada a les noies de l'època: matrimoni i maternitat. La persistent solteria de Caterina Albert, unida al tremp qualificat sempre de "viril" de la seva prosa i de la seva personalitat; la continuada solteria de Maria-Antònia Salvà, unida als seus afectes efusius cap a altres dones manifestats en la seva poesia i a la caricatura que a *Mort de Dama* en va fer Llorenç Villalonga en la figura d'Aina Cohen --lesbiana reprimida que enfolleix...-- ha significat que d'una manera molt més atenuada que en el cas de Vivien l'ombra d'un hipotètic lesbianisme hagi planat damunt d'elles.

1. L'exclusió

L'heterodòxia que en diferents graus va afectar-les es resol en un mateix sentiment d'exclusió viscut i experimentat per l'hostilitat de

l'ambient o la franca agressió que s'oposava al lliure desenvolupament de la seva personalitat i que les redueix a supervivents marcades de per vida. En el cas de Caterina Albert cal entreveure la seva posició a través dels personatges de ficció que, en certa manera, fan el paper de conjurar projectant-los enfora els conflictes personals que s'endevinen. La Nela, la protagonista de *La Infanticida*, és un exemple ben primerenc de l'autoinculpació i de l'exclusió social a què l'empenyen ineludiblement el promès i el pare. Sols sobreviu en l'alienació, i sols des d'ella pot prendre la paraula. El tema de la demència i del personatge del boig, de la boja, és molt present en la literatura del segle XIX i principis del XX. En la ficció escrita per dones, pren un relleu especial ja que posa en evidència les situacions límit a què s'ha d'enfrontar. Al seu torn, Renée Vivien contempla horroritzada l'escarni públic de què és objecte mentre es troba estacada a *La picota*, seguint una eloqüent imatge medieval desenvolupada en un poema de títol homònim. Sobreviu a l'experiència, però l'expressió de la mort resta per sempre en el seu rostre. Amb més capacitat d'adaptació al medi i de supervivència, Maria-Antònia Salvà mostra la seva diferència amb la imatge grotesca i repulsiva d'*Un cactus* que, convertit en "rèptil monstruós" que esquerda test i terra, reneix arrapat a l'àrida bellesa del paisatge de la plana llucmajorera.

2. Caterina Albert i Maria-Antònia Salvà, dues vides privades. Aspectes generals

Caterina Albert i Paradís i Maria-Antònia Salvà i Ripoll neixen el mateix any 1869. Caterina Albert l'11 de setembre, és la gran de quatre germans: dos nois i dues noies. Mentre que Maria-Antònia Salvà neix el 4 de novembre i és la petita de tres germans. Totes dues provenen del camp, Caterina Albert neix i mor a L'Escala, a l'Alt Empordà, i Maria-Antònia Salvà és originària de la plana interior de Mallorca, de Llucmajor (concretament de la finca de l'Allapassa), encara que va néixer i morir a Palma de Mallorca on sempre va tenir casa. És curiós com aquests fets marquen la perspectiva vital de les

dues escriptores. Caterina Albert portarà el pes de la casa des de ben jove, mentre que Salvà, tot i haver-se pogut independitzar econòmicament, sempre va restar a la casa de Francesc, el germà hereu.

Totes dues viuen molts anys mantenint-se sempre de les rendes que els proporcionaven les cases, les finques i el camp. Salvà mor el 29 de gener de 1958 havent complert els 89 anys i Caterina Albert el 26 de gener de 1966, a l'edat de 96 anys; però aquesta dilatada vida va estar marcada des de l'inici pel sentiment real d'orfenesa. En efecte, Maria-Antònia Salvà perd la seva mare al cap de pocs mesos d'haver nascut i el seu pare estimat mor el 1899. Caterina Albert perdrà el pare en plena joventut, l'any 1890, i això ocasionarà que sols amb 20 anys es posa al davant de l'administració familiar.

Educació i escriptura

Pel que fa a l'educació, cal indicar que les dues tenen accés a una educació primària, però de seguida es desmarquen, amb major o menor mesura, de les pautes que, com a dones i noies de casa bona, tenien marcades. Són molt autodidactes en un ambient familiar relativament permissiu i culte per als paràmetres de l'època. Així, el pare de Salvà, que es mou en els cercles intel·lectuals de la Renaixença mallorquina, la posa en relació des de ben petita amb els escriptors de l'illa (en destaquen Miquel Costa i Llobera i la família Penya). El pare de Caterina Albert li promou el gust per la pintura amb classes particulars i entén el seu deler per la lectura.

Les dues escriptores catalanes es donen a conèixer als anys noranta del segle XIX i obtenen l'èxit i el reconeixement en la primera dècada del XX, quan publiquen els primers llibres. Les dues, doncs, han passat dels trenta anys i, encara que des de petites s'han sentit artistes i escriptores, són els amics (Pepa Carcassó i Costa i Llobera, respectivament) qui els empenyen i gairebé els obliguen a fer-ho.

Publiquen al llarg de tota la seva dilatada vida, però amb períodes llargs de silenci produïts per motius complexos. Sembla com si la seva veu tingués vacil·lacions i pors en part degudes a l'ambient i a les repercussions de la seva obra. Cal destacar que les dues fan un intent important d'escriure memòries, de prendre la paraula en primera persona per inscriure's dins una realitat definida segons la seva perspectiva. *Mosaic III. Impressions literàries sobre temes domèstics* (1946) de Caterina Albert i *Entre el record i l'enyorança* (1955) de Maria-Antònia Salvà pràcticament constitueixen els primers textos en català en què una dona escriptora explica directament el seu entorn.

Les dues conreen vers i prosa. Caterina Albert també escriu teatre, sovint en vers, si bé és en la prosa de ficció on destaca de forma inqüestionable. Al seu torn, la veu literària de Salvà es concreta primerament en la poesia, però també en la traducció poètica que en ella esdevé una veritable creació.

Relacions intel·lectuals

Un misteri emboicalla els respectius mons afectius pel fet de no casar-se i de ser geloses de la seva privacitat. Mantenen, però, amistats literàries importants amb els escriptors del moment -- Caterina Albert amb Narcís Oller i Joan Maragall, dos dels escriptors de més ascendència de finals de segle i Maria-Antònia Salvà amb Josep Carner, Miquel d'Esplugues, Miquel Ferrà, etc., escriptors i ideòlegs d'una indubtable repercussió en la intel·lectualitat catalana a partir de 1906--. Insereixen així la literatura escrita per dones dins la tradició androcèntrica, l'única establerta fins aquell moment.

Aquestes amistats van provocar malentesos divertits o van generar lectures extraliteràries malintencionades. En cap cas, però, no s'inscrivien en les relacions convencionals establertes entre sexes i entre escriptors de sexe masculí. Dels interessos intel·lectuals deriven cap a la confiança personal i generen amistats que s'emmarquen dins un clima d'admiració, confiança i d'una certa intimitat.

Les amistats amb altres dones, sovint relacionades amb el món de la cultura, juguen un paper central en les seves vides. Caterina Albert amb Pepa Carcassó. A Barcelona van juntes al teatre i a tots els esdeveniments culturals interessants. Quan Albert és a Barcelona viu a casa d'ella i quan Carcassó, sola o amb el seu marit, es desplaça a l'Escala, s'instal·la a casa dels Albert. Per circumstàncies que desconeixem aquesta amistat es va refredar amb el pas dels anys. Més tard, va mantenir una gran amistat amb Antònia Bartomeu i Baró, provinent de Reus, que el 1909 va comprar una casa de pescadors a L'Escala, va batejar-la significativament amb el nom de "Solitud" i va llegar-li testamentàriament des del 1913. Actualment és la casa-museu de l'escriptora a l'Escala.

Maria-Antònia Salvà manté una amistat estretíssima amb la també poeta mallorquina Emília Sureda. Una relació que s'acaba amb la mort sobtada de Sureda el mateix dia de la celebració del natalici de Salvà, el 4 de novembre de 1904. Aquesta desaparició incrementa la sensació de solitud de la poeta que havia escrit que de les tres amigues íntimes que tenia, una s'havia fet monja, una altra s'havia tornat boja i la tercera, Sureda, s'havia mort.

Les dues escriptores porten una vida molt sedentària -tot i que cal tenir present que la vida domèstica era molt més complexa en aquells moments. Van realitzar, però, alguns viatges. Maria-Antònia Salvà viatja a Itàlia, Grècia, fa escala en algunes illes, i arriba a Terra Santa i Egipte la primavera de 1907, en companyia de Costa i Llobera. Es tracta d'un creuer amb forma de pelegrinació religiosa, però ple de ressonàncies culturals i artístiques. La llum i l'ambient d'Orient sedueixen la poeta que els plasma en alguns poemes.

3. Pauline M. Tarn, paral·lelismes i contrastos amb les escriptores catalanes

Una mica abans, al tombant de segle, Caterina Albert coneix França, París, Centreeuropa i Itàlia, amb el matrimoni Sitjà- Carcassó. París

és sinònim de cosmopolitisme i de modernitat; allà pren contacte amb les últimes tendències pictòriques que aplica als seus quadres. No és d'estranyar que quedés fascinada per la vida de París, tan distinta de la que podia dur a L'Escala i encara a Barcelona. París era el centre del món artístic, era la modernitat i la llibertat. Pauline M. Tarn i Caterina Albert podrien haver coincidit en el París fulgurant de 1900 quan, l'Exposició Universal va servir de reclam mundial.

El 1899 Pauline M. Tarn, una jove anglesa, decideix abandonar el Londres purità de l'època victoriana i s'instal·la en una pensió a la metròpoli francesa. Ja hi havia viscut amb anterioritat, però la tria de país i de llengua és definitiva a partir d'aquell any, un cop pot administrar directament -perquè ja és major d'edat- el patrimoni heretat del seu pare. Pauline havia nascut a Londres el 1877, és a dir, vuit anys després que les dues escriptores catalanes, i va ser la gran de dues germanes. El seu pare, anglès, havia fet fortuna amb uns grans magatzems, però va morir quan Pauline tenia 9 anys. Aquesta orfanesa l'acosta en certa manera a Maria-Antònia Salvà. Pauline, d'altra banda, mai no va tenir bones relacions amb la seva mare, d'origen nordamericà, i a partir de la seva majoria d'edat va viure independent, sense comptar-hi, o més aviat fugint-ne.

El 1901 Pauline M. Tarn estableix relació amb la també escriptora Natalie Barney que, com d'altres dones intel·lectuals, havia escollit París per poder dur amb certa comoditat la vida afectiva i intel·lectual que havia triat. Natalie Barney (1876- 1972) va ser la lesbiana més activa i desinhibida de la seva època i va mantenir una tumultuosa relació amb Pauline. És el paradigma de les dones "de la rive gauche". Com ella, Pauline M. Tarn intenta bastir-se un món de dones intel·lectuals, però per temperament la seva és una postura des del tràgic. La revolta contra les lleis imposades tenia en ella mateixa una víctima. Ja d'adolescent havia fet un intent de suïcidi. A banda del pseudònim masculí que Pauline M. Tarn feminitza (de René a Renée), l'escriptora en llengua francesa coincideix amb Caterina Albert en el rebuig radical al destí atribuït a les dones i, en concret, a la institució matrimonial que automàticament suposa la

pèrdua d'identitat per a la dona.

Com les escriptores catalanes, Pauline M. Tarn té una veritable passió per la correspondència. Primerament s'escriu amb Amedée Moullé. Un industrial i poeta, molt més gran que ella, que podia haver estat el seu pare, i que va conèixer els seus primers poemes. Més endavant s'escriurà amb el poeta Charles Brun, amb qui va tenir una gran amistat, amb Natalie Barney, amb Kerimée Turkhan Pachá, etc...

A més a més del pseudònim literari, Pauline M. Tarn i Caterina Albert coincideixen a veure la part tràgica i fosca de la realitat. Analitzen la vida de sacrifici i repressió que s'atorga a les dones. Caterina Albert ho fa a través de les seves obres on destaca un atac molt explícit a les normes imposades pel patriarcat. Pauline M. Tarn, tant en les seves obres com en la seva vida. Tot i així, en el cas de Renée Vivien hi ha una visió paradísfica de l'illa de Mitilene, vista com un possible refugi dels embats socials. Paral·lelament, Maria-Antònia Salvà ens presenta també una visió força idealitzada i diàfana de la vida a l'illa de Mallorca. Visió idíl·lica que, en els dos casos, cal relacionar amb el prestigi concedit al món clàssic, al Mediterrani com a paisatge d'harmonia i de serenitat.

Com Salvà, Pauline M. Tarn també es va sentir fascinada per Orient. Va realitzar diversos viatges cap a Grècia i Istanbul a la recerca de la tradició poètica femenina. Per això va arribar a llogar una casa a l'illa de Lesbos, evocant la vida mil·lenària de la seva admirada Safo, i amb la seva amiga Natalie Barney, va projectar la fundació d'una colònia femenina de poetes a Mitilene.

L'estiu de 1900, Pauline Mary Tarn acompanya Natalie Barney als Estats Units d'Amèrica en un moment intens i pletòric del seu amor desinhibit. Les acompanya Eva Palmer, amiga d'infantesa de Natalie i entusiasta de la cultura grega. És a través d'ella que Pauline coneixerà Safo i ben aviat la seva passió per la poeta de Lesbos depassarà la de la seva iniciadora. Així descobreix i, poc després,

comença a traduir i a adaptar no només Safo sinó també d'altres poetes gregues, com Corinna, Eranna, Nossis, Anyta de Tegea...

Per altra banda i des d'una perspectiva diversa, també Caterina Albert s'interessa pel món grec a través de l'inici de les excavacions realitzades a Empúries, on ella va abocar esforços, coneixements i diners.

Un altre aspecte, però, ens acostarà Renée Vivien més aviat a Maria-Antònia Salvà: l'any 1901 poc després de tornar dels Estats Units, Pauline s'ha d'encarar amb la mort de la seva millor amiga Violette Shillito, d'una manera semblant a com la poeta mallorquina va haver de fer front a la desaparició d'Emília Sureda. També en la poesia de Vivien podem trobar el rastre d'aquesta absència, d'aquest dol i d'un sentiment de solitud similar que la turmentarà tota la seva vida.

D'ençà d'aquest any 1901 que veu d'altra banda, la publicació del seu primer llibre de poemes *Études et préludes*, i fins a la seva mort, l'any 1909, Pauline Mary Tarn/Renée Vivien porta una vida intensíssima, trepidant. D'una banda, la vida amorosa és extremadament agitada i complexa. A la història amb Natalie Barney seguirà un vincle estable amb la baronessa de Zuylen, nascuda Rotschild, (amb qui arribarà a compartir la creació literària i a publicar amb el pseudònim conjunt de Paule Riversdale), amb esporàdiques revifalles paral·leles de la relació anterior i múltiples interferències triangulars... De vegades amb dones de l'anomenat "demi-monde" és a dir, procedents del músic-hall o cortesanes cultes, algunes amb aficions literàries. Pel que fa a la producció literària, en pocs anys publica nombrosos volums entre els quals podem destacar els llibres de poesia: *Cendres et poussières* (1902), *Évocations* i *Sapho* (1903), *La Venus des aveugles* (1904), *A l'heure des mains jointes* (1906) i la novel·la autobiogràfica *Une femme m'apparût*. També manté una intensa correspondència tant amorosa com literària, i viatja molt, en un intent de fugida incessant. El 1907, per exemple, torna a Nàpols, Mitilene i Istanbul unes setmanes abans que Salvà també viatgi per

la Mediterrània i passi pels mateixos escenaris. Finalment, però, l'alcohol va minar aquesta vida desassossegada, Pauline M. Tarn va morir a París el 1909 a l'edat de 32 anys.

4. Coneixement i reconeixement de les dues escriptores catalanes

Abans de la guerra civil tant Caterina Albert com Maria-Antònia Salvà accepten de presidir alguns actes públics i viuen els moments àlgids de la seva popularitat. El 1917 Caterina Albert presideix els Jocs Florals de Barcelona des d'on fa un discurs programàtic. A més, el 1923 ingressa a la Reial Acadèmia de les Bones Lletres, seguint els passos de Dolors Monserdà, amb qui estableix un lligam de continuïtat. Al seu torn, el 1918 Maria-Antònia Salvà és homenatjada públicament per la seva obra i més tard, el 1935, presideix els Jocs Florals celebrats a Mallorca des d'on fa un discurs-llegat a la nova generació de poetes. És arran d'aquest homenatge, celebrat a Palma de Mallorca el 3 de juliol de 1918, que les dues escriptores estableixen contacte. Caterina Albert escriu a Salvà un poema breu però de versos ben eloqüents que va propiciar un breu intercanvi epistolar, inèdit fins avui, entre les dues escriptores catalanes.

La guerra civil és un dur cop per a les dues escriptores. De primer Maria-Antònia Salvà va tenir un posicionament ideològic dretà, però ràpidament es va adonar del genocidi cultural que significava el franquisme i va reaccionar. El 1952 presideix l'acte inaugural de l'exposició del *Diccionari Català-Valencià-Balear*. És un discurs de fidelitat a la llengua i constitueix el primer parlament públic en català a Mallorca després de la guerra civil. Després rep alguns homenatges arran de la celebració dels seus 75 anys. Un últim reconeixement conjunt —celebrat a Perpinyà la primavera de 1955— aplega les dues escriptores catalanes abans de la seva mort esdevinguda el 1958 en el cas de Salvà i el 1966 en el cas de Caterina Albert.